

akik nem közvetlenül érezték a vallásosságukban való üldöztetést. Ők a vallásosságba kapaszkodva éltek meg a megpróbáltatásokat, azaz ez volt és maradt számukra az egyetlen referenciális keret.

Az interjúk és az elemzések rendkívül izgalmas, torokszorító olvasmányt jelentenek, amelyekből kirajzolódik a magyar társadalom eddig nem nagyon vizsgált hálózata és működése. Egy kérdésre azonban nem ad választ a kötet: arra, hogy miért éppen ők, a megkérdezettek vállalták az üldöztetést, amikor az azonos társadalmi helyzetű, azonos képzettségű falubeli társaik nem – azaz csendesen elmaradtak a miséről, nem írták be a gyereket hittanra, és átiratkoztak az állami egyetemre. Erre a kötet azonban a minta jellege miatt nem is vállalkozhatott. Amire ad és adhat is választ, az a vallásos magatartástípusok és a narratív identitás közötti kapcsolat.

Az elmesélt és a kötetből megismerhető történetek Jochen Gerz, a gondolkodásra készítő történeti emlékműveket készítő művész tipológiája szerint a „negatív múlt”, illetve „pozitív múlt” felosztásához alkalmazkodnak. A kötetben emlékezők számára a Horthy-rendszer jelentette a „pozitív múltat”. Egyetlen egy interjú alany említette csupán, hogy gyermekkorában traumát jelentett zsidó barátjának elvesztése, azt is anélkül, hogy a felelősségről vagy akár a miértekről akkor vagy akár most gondolkodott volna, és mindez eltörpül a kötetben a kommunizmus okozta traumák leírása mellett. Ez az emlékezés a baloldali emlékezés, azaz a „negatív múlt” a Horthy-rendszer és a „pozitív múlt” minden, ami 1945 után történt, egyszerű leképezése.

Bögre Zsuzsanna munkája fontos lépést jelent az új magyar konzervatív történetírás fejlődésében, amely kiléphet a fekete-fehér, pozitív–negatív elemzési megközelítésből, árnyaltan számot vehet az elődök harcaival és lehetőségeivel, de nem nélkülözheti a tiszta erkölcsi mércét sem.

*Pető Andrea*

## **Indusztria bűvöletében \***

„Megváltozott – mondotta Sztálin a Párt XVII. Kongresszusán tartott beszámolójában – nagyvárosaink és ipari központjainknak a képe. A burzoá országokban a nagyvárosok mindenkori ismertetőjelei a sikátorok,

\* GERMUSKA Pál: *Indusztria bűvöletében. Fejlesztéspolitika és a szocialista városok*. 1956-os Intézet, Budapest, 2004. 237 p.

az ún. munkásnegyedek a város szélén, sötét, nedves, nagyjából pincehelységekből álló rozoga lakások halmaza, ahol rendszerint a nincstelen, piszokban nyüzsgő, sorsát átkozó népség húzódik meg. A Szovjetunióban a forradalom arra vezetett, hogy ezek a síkátorok eltűntek, újonnan épült és világos munkásnegyedek váltották fel őket, amelyek sok esetben jobban festenek, mint a város központi kerületei” – írta Perényi Imre 1953-ban, a *Tanulmányok a Szovjetunió építészetéről* című kötet bevezetőjében. (194.)

A kommunista párt 1934-ben tartott kongresszusán (más igen fontos politikai események mellett) nem véletlenül váltak fontos témává a nem pusztán propagandacélokat szolgáló szocialista városok. A világgazdasági válság a Szovjetunió gazdaságát is igen súlyosan érintette, a hadigazdaság és a szocialista városok részben az erre adott sajátos válaszként is értelmezhetők.

A szocialista tervgazdálkodás bevezetésével egyidőben Magyarországon is érvényesültek a településpolitikában a hadigazdaságra jellemző preferenciák. Ezzel a kérdéssel, pontosabban a tervgazdálkodás bevezetésének politikai körülményeivel több korabeli, elsősorban közgazdasági munka foglalkozott ugyan, ám a magyarországi szocialista településfejlesztés politikai vetületeit – történeti kontextusban – idáig csak Belényi Gyula vizsgálta (Belényi Gyula: *Az alföldi városok és a településpolitika. 1945–1963.* Szeged, 1996). Ezért is fontos Germuska Pál új könyve, amelyben a szerző ráadásul kivételes témát és megközelítésmódot választott: „A különféle fejlesztéspolitikák, a beruházáselosztás, a városi térszerkezet vizsgálatával mindvégig strukturális szempontból közelítettem meg a szocialista városokat, és közös jellegzetességeiket igyekeztem megragadni.” (10.) Az első ránézésre a gazdaságtörténethez közel álló megközelítésmód azért is kivételes, mert fejezetenként más-más nézőpontból és módszertani eszközökkel vizsgálja a magyarországi szocialista városok fejlesztéspolitikáját. Az első fejezet elsősorban a szocialista város fogalmát járja körül, egyfajta diskurzuselemzésnek is tekinthető, és egyúttal bepillantást nyújt az „ipari város, új város” problémakörében keletkezett nemzetközi szakirodalomba. Germuska részletesen elemzi a korabeli szociológiai és gazdasági munkák fogalomhasználatának körülményeit, és azokat összefoglalva igyekszik egységesen és részletesen meghatározni, mit ért „szocialista város” alatt. A definíció elsősorban a szocialista gazdaságot a redisztribúció irányából megközelítő modellekből indul ki (elsősorban Szelényi Iván munkái nyomán). Újdonság, hogy a szerző úgy helyezi történeti kontextusba a szocialista városokat, hogy az 1945 előtti industrializáció és urbanizáció kontinuitását/diszkontinuitását is igyek-

szik egyrészt a definíció, másrészt az elemzés részévé tenni. A szocialista város fogalmának historiográfiai áttekintését és szintetikus történeti definíciójának megalkotását célzó fejezet ötvözi a korabeli szociológia (Szelényi Iván, Szirmai Viktória), a funkcionalista településföldrajz (Beluszky Pál), a korabeli építészet (Weiner Tibor), közgazdaságtan (Kornai János), valamint az angol és skót új városok irodalmát. A történetírásból oly távolinak tűnő tudományágak képviselői akár tiltakozhatnának is, mint azt Karl Menger, az osztrák közgazdasági iskola neves képviselője tette 1884-ben: „Mint idegen hódítók lépnek a történészek tudományunk területére, hogy nyelvezetüket, szokásaikat – úgy terminológiai, mint metodológiai szempontból – ránk erőszakolják, és minden elképzeléseiknek nem megfelelő kutatási irányzatot teljes mértékben leküzdjenek.” (Die Irrtümer des Historismus in der deutschen Nationalökonomie. Idézi Ránki György: *Közgazdaság és történelem – a gazdaságtörténet válságútjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977. 7.) A manapság oly sokat hangoztatott, sokak által mégsem alkalmazott interdiszciplináris megközelítés Germuska Pál munkájának egyik legnagyobb erénye, ugyanakkor, ha kritikaként valami megfogalmazható a munkával kapcsolatban, az az, hogy a módszertani bevezető funkcióját is betöltő első fejezet túlságosan eklektikusnak tűnik az iparosodásra (II.), és a gazdaság- és településpolitikára koncentráló (III–IV.) fejezetekhez képest.

A magyarországi iparosodást és urbanizációt 1890–1944 között vizsgáló fejezet elsősorban azokat a témában megszületett munkákat tekinti át, amelyek a korabeli városfejlődést a modernizációs elméletből kiindulva helyezték górcső alá. Ezen műveket összefoglalva a szerző megállapítja, hogy „a dualizmus korszakában a magyarországi urbanizáció és iparosodás között csak gyenge kapcsolat mutatható ki”. (67.) Ezzel szemben 1920–1944 között „Budapesten és agglomerációs településein a dinamikus népességnövekedés egyik oka és hajtóereje a fővárosi és az elővárosi gyáripar fejlődése volt, amelyet – akarva, akaratlanul – a különböző kormányzati programok is elősegítettek”. (81.)

A szocialista város fogalmát meghatározó módszertani (I.) és történeti (II.) bevezetés után következik a könyv gerincét alkotó, primer forrásokon alapuló két fejezet (89–190.), amelyek elsősorban a központi település- és fejlesztéspolitikával foglalkoznak, sokat felhasználva a korszakkal foglalkozó politikatörténetírás eredményeiből. Az 1948–1953 közötti periódus fő forrásai a kommunista párt vezetőségi testületi üléseiről (Politikai Bizottság, Titkárság) készült jegyzőkönyvek és az Országos Tervhivatal iratai.

Germuska részletesen elemzi, hogyan illeszkedett a Magyar Kommunista Párt, majd Magyar Dolgozók Pártja gazdaságpolitikai elképzelé-

seibe a regionális politika, a településfejlesztés, vagy maguk szocialista városok. A politikai vezető szervek irataiból is kiderül, hogy a településpolitikát 1948–1953 között döntően a „katonai készülődés” határozta meg, akárcsak a tervgazdaság bevezetését. (Nem meglepő, hogy a gazdaságpolitika mozgatórugói iránt érdeklődő szerző jelenlegi fő kutatási témája a hadigazdaság kérdésköre, amiből már számos publikációja született.) Az első ötéves terv bevezetése körüli politikai csatározások szerencsére részletesen dokumentáltak, így az olvasó szinte minden részletre kiterjedően megismerheti, hogyan gyorsították az iparosítás tempóját a nemzetközi politika fejleményei. A következő tervek kapcsán Germuska hangsúlyozza: „1952-re – változatlan prioritásokkal – az egész korszak legszigorúbb éves terve készült, amely csőd közeli helyzetbe sodorta a tartalékait teljesen felélő magyar gazdaságot.” (115.) Ezért vált 1952 a legnehezebb évvé, ami a településpolitikára is komoly hatással volt.

A szerző több településfejlesztési tervezeten keresztül ismerteti, miként rangsorolták az egyes településeket, illetve hogyan hatottak a szocialista iparosítás első évei a különböző helyzetű városokra. Pető Iván és Szakács Sándor gazdaságpolitikát elemző könyvéből is kiderül, hogy az első ötéves terv időszakában üzemi vagy műhelyszinten alig-alig volt érezhető a tervgazdaság, mivel a terveket vagy állandóan változtatták, vagy egyszerűen le sem bontották üzemi szintre (Pető Iván–Szakács Sándor: *A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945–1985*. Budapest, KJK, 1985.). Germuska Pál kimutatja, hogy a területi és településpolitikai problémákat – tervgazdaság ide vagy oda – ad hoc módon intézték, „sokmilliárdos beruházások kezdődtek megfelelő előkészítés, hatástanulmányok és távlati tervek nélkül” (133.). Mindezek ellenére az „1951-es településosztályozás mérföldkő volt a hazai terület- és településfejlesztés történetében, mert – bár maga a kategorizálás rövid ideig volt érvényben, illetve a kiemelt települések köre többször változott – az 1980-as évek közepéig meghatározta a fejlesztés egész logikáját, gondolatrendszerét”. Bár a korszak politikáját maga a recenziens sem tartja emberbarátnak (általában ritkán sajátja ez a politikusok intézkedéseinek), mégis helyenként becsúszott egy-két általánosító, normatív, félreérthető mondat is, aminek egyik oka a felhasznált forrásanyag nagy mennyisége lehet. Ilyen például a harmadik fejezetet lezáró mondat: „A sok tízezer újonnan érkezőnek otthont adó szocialista városokban pedig – éppen a gyors növekedés miatt – még a kiemelt helyzet ellenére is embertelen állapotok uralkodtak.” (135.)

*A terület-, településfejlesztés, urbanizáció és a szocialista városok 1954–1989* című fejezetben igen nehéz feladatot tűz ki célul a szerző,

mivel 35 év településfejlesztési politikáját akarja áttekinteni. Az ezt megelőző fejezethez képest itt már elsősorban nem a politikai döntéshozók, hanem a korabeli településfejlesztéssel foglalkozó szakirodalom és a Központi Statisztikai Hivatal adatai kerülnek a középpontba. A szerző Beluszky Pál („felemás városrobbanás”) és Enyedi György („pseudomodern városhálózat”) modelljeire építi a történeti-statisztikai (demográfiai és gazdaságstatisztikai adatokat is bőségesen használó) elemzést. A Konrád György és Szelényi Iván nevéhez köthető elmélet szerint az egész kelet-európai régió az infrastruktúrafejlesztésnek az iparosításhoz viszonyított lemaradása miatt „alulurbanizált”. Ezzel a modernizációs elmélethez kapcsolódó tétellel vitatkozik Beluszky Pál és Enyedi György, Germuska Pál pedig úgy fogalmaz: „Közmegegyezés alakult ki a tekintetben, hogy a városfejlődés korábbi elmaradottságát 1990-ig nem sikerült behozni.” (171–172.) A településföldrajzi modellek adaptálása különösen dicséretes egy olyan munkában, amely elsősorban a települések fejlesztését befolyásoló politikai döntésekkel foglalkozik. Érdekes lett volna még – maguk a modellek és a könyv címéből fakadó koncepció is adja a lehetőséget – kísérletet tenni annak vizsgálatára, hogy mennyiben alkalmazhatók az „utolérés”, „modernizáció”, „túlszárnyalás” ideológiai-politikai talaján keletkezett és idézett elméletek arra, hogy egy-egy történeti folyamatot (mint például a háborút követő urbanizációt) érthetőbbé tegyenek. Persze ez a kérdés önállóan is egy kötet témája lehetne.

A diszkontinuitás kimutatása az urbanizációs folyamatok összességénél sem maradhat el: „A dualista korszakban, illetve a két háború közti periódusban az iparosodás és urbanizáció gyenge összefüggést mutatott, a szocialista korszakban viszont éppen az iparosítás és a városodás szoros kapcsolatát kell kiemelni.” (179.) Germuska a fejezet lezárásaként felveti azt a sokakat izgató, ám a szerző által is történelmietlennek és spekulatívnak hangzó kérdést: „Hogyan fejlődtek volna a hazai városok, ha nincsen szocializmus Magyarországon?” (181.)

A kötet utolsó fejezete a várostervezési elméletekről és a hazai szocialista városok térbeli szerkezetéről szóló szakirodalmat foglalja össze, ami azért is értékes, mert a rendszerváltás óta magyar nyelven ilyen áttekintés nem született. A szerző bemutat néhány tervezési koncepciót az ötvenes évekből és rámutat arra, hogy a magyarországi szocialista városok esetében is alkalmazható az a nemzetközi szakirodalomban ismert tétel, miszerint a szocialista városok alapvető jellemvonása, hogy hagyományos értelemben vett centrum nem alakult ki bennük. Persze a városlakók másképp érzékelik városukat, mint a várostervezők vagy a tervasztalok felett vi-

tatkozó politikusok, ezért véli úgy a szerző, hogy a „szocialista városok többségében egyszerűen hiányoznak a városcentrumot életre hívó és életben tartó közösségi intézmények és társadalmi kapcsolatok”. (214.)

Germuska Pál könyve azon alap kutatások összegzései közé tartozik, amelyek nemcsak a felsőoktatásban hasznosíthatók, hanem a későbbi nagy szintézisek szerzői vagy a korszak településpolitikája iránt érdeklődő olvasók is haszonnal forgathatják. A kötet külső megjelenése kimagaslik a hazai történeti tárgyú könyvek közül: akik ismerik korábbi munkáit, azoknak elég annyit elárulni, hogy tervezője Molnár Icsu István. A fényképek az egyes fejezetekhez kapcsolódnak, a szerző buzgalmát jelzi, hogy több mint egy tucat múzeum anyagából válogatott. Külön fotóantropológiai elemzés tárgyát adhatnák a „ipari-realista” fényképsorozatok a századfordulótól napjainkig, illetve a munkás- és panellakótelepek, a felvonulások, a vágárok és a kohászok felvételei. A könyv vásárlója a fényképválogatásnak köszönhetően „megismerheti” a városokban élő embereket, és az ötletes csavarral – ami a könyvet egybefűzi – hazavihet egy darabot „Indusztriából” is.

*Horváth Sándor*